

ZAMJENIČKO-PRIDJEVNA SKLONIDBA JEDNINE U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU KRAJEM 19. STOLJEĆA

Ham, Sanda

Source / Izvornik: **Filologija, 1997, 25 - 41**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:900694>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-30**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sanda Ham
Pedagoški fakultet, Osijek

ZAMJENIČKO-PRIDJEVNA SKLONIDBA JEDNINE U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU KRAJEM 19. STOLJEĆA

Cilj je ovomu radu prikazati zamjeničko-pridjevnu sklonidbu jednine u hrvatskom književnom jeziku u drugoj polovici 19. stoljeća, a na primjerima iz onovremenih tekstova. Želi se usporediti suvremena i starija norma, te suvremena i starija upotreba. Opis je usmjeren tako da se prikažu oni padežni oblici koji su u suvremenom jeziku alomorfni, a alomorfizam im je izazvan navescima *u, e*.

U suvremenom se jezikoznanstvu naziv alomorfni zamjeničko-pridjevni oblici upotrebljava za različite sklonidbene oblike (zamjenica, određenih pridjeva muškog i srednjeg roda u jednini i za sva tri roda u množini; broja jedan i rednih brojeva), a kojima se iskazuje isti padež. Upotrebljavaju se nazivi navezak, pokretni samoglasnik, dodatni samoglasnik, a njima se označuje završni samoglasnik kojega od alomorfa, a čija je upotreba neobvezna.

Tako se alomorfnim oblicima s navescima smatraju oblici s alomorfima *-eg/-ega, -og/-oga* u genitivu jednine, a navezak je *-a*.

U dativu je jednine u nekih oblika moguće birati između alomorfa *-em/-emu, -om/-omu/-ome*. Isto vrijedi i za lokativ, a navesci su *-u* i *-e*.

U instrumentalu je jednine izbor u nekih oblika *-im/-ime, -om/-ome*. Navezak je *-e*.

U dativu, lokativu i instrumentalu množine alomorfizam omogućuje upotreba naveska *-a: -im/-ina*.

Alomorfi se bez naveska nazivaju kratkima, a alomorfi se s naveskom nazivaju dugima.

Kako će se tijekom izlaganja pokazati, bilo koji od navedenih naziva (navezak, pokretni, dodatni samoglasnik) nije prikladan za opis starijeg hrvatskog jezika, jer

je njegova norma različita od suvremene norme; starija norma nema alomorfne oblike. Prema tomu, nema ni naveske, pokretne ili dodatne samoglasnike.

U onovremenoj upotrebi oni postoje, ali na drukčiji način nego u suvremenom jeziku, a upotreba bi istih naziva mogla navesti na pomisao da se upotreba sličnih oblika želi opisati na isti način kao i u suvremenom jeziku.

Zbog toga se u ovom radu završnim samoglasnicima u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi smatraju oni samoglasnici koji u suvremenom jeziku mogu ili ne moraju biti u genitivu, i dativu, a normom su 19. stoljeća propisani kao obvezni.

Naveskom se smatra onaj završni samoglasnik koji nije obveznim dijelom kojega od alomorfa.

Zamjeničko-pridjevna sklonidba u suvremenom književnom jeziku

Jezikoznanci imaju različita mišljenja o upotrebi alomorfni oblika, a naročito se to odnosi na alomorfizam dativa i lokativa.

Rad S. Težaka opisuje upotrebu dugih i kratkih alomorfa iznoseći i podatke o učestalosti njihove upotrebe. Zaključuje se sljedeće:

»1. U pridjeva su običniji kraći nastavci.

2. Od dužih nastavaka najčešći je *-oga*, a najrjeđi je *-ima*, koji se u atributnom položaju ispred imenice vrlo rijetko nalazi.

3. Nastavak *-omu* sve više ustupa mjesto nastavku *-ome*, i to ne samo u lokativu nego i u dativu.

4. U zamjenica ... izuzevši instrumental jednine običniji su duži nastavci.

5. nastavak *-ime*, odnosno *-ome* u instrumentalu jednine u funkciji imenice ili predikatnog proširka sve je prodorniji...«¹

Opisani se alomorfizam smatra samo jednim razvojnim stupnjem književnoga jezika koji se može korisno upotrijebiti u stilske svrhe, a normom ga treba ograničiti samo kada dovodi u pitanje obavijesnost, točnost sporazumijevanja. Pri tom se misli na odnos instrumentala jednine i množine kada su zamjenica ili pridjev u neatributnoj ulozi.

Želimo li iskazati instrumental možine, moramo posegnuti za nastavkom *-ima*, jer *-im* ima i značenje jednine i značenje množine.

Kako isto mišljenje zastupa i I. Brabec, preuzimaju se primjeri iz njegova rada:

Igrali smo se s dobrim/dobrima

*Plivali smo novim/novima*²

Polazeći od jezične razlikovnosti i zalihosti, B. László smatra da su dulji ob-

¹ S. Težak, 1984., 41.

² I. Brabec, 1982., 72.

lici opravdani samo kada su u razlikovnoj ulozi, a inače su zalihosni pa je svejedno da li ćemo ih upotrijebiti: »Likovi se 'najboljima, mojima' mogu skratiti na 'najboljim, mojim' samo kada im množinsko -a nema razlikovne službe ... Svejedno je govoriti 'našima ili našim' (a nije 's našima ili s našim') kao i u jednini govoriti 'našem' (našeme) ili našem'...«³

Različito je gledište D. Brozovića, pa se i njegova preporuka o upotrebi razlikuje od navedenih. Različitost se gledišta odnosi na upotrebu dugih i kratkih likova u dativu i lokativu jednine; D. Brozović preporuča za dativ jednine -omu, a nikako -om⁴, smatrajući da »jezična kultura mora biti u skladu s tradicijom i dinamikom, njegovanošću i funkcionalnošću«⁵, a polazeći od misli da je upotreba dugih/ kratkih oblika u dativu/lokativu »zapravo sve što se može reći o ostacima pozicije D/L u standardnoj novoštokavštini.«⁶

Isto je gledište, ovaj puta normativno izrečeno, u suvremenoj gramatici: »U L m. i s. r. javljaju se i oblici tomu, ovomu, onomu što znači potpuno izjednačenje DL, ali u pažljivo izražavanju bolje je tu razliku čuvati.«⁷

Kratak pregled različitih pristupa i mišljenja o istom pitanju kazuje da se alo-morfizam u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi opisuje:

- 1) s gledišta stila pojedinog autora,
- 2) s gledišta obavijesne teorije, kao razlikovni ili zalihosni činitelj,
- 3) s gledišta sklonidbenog sustava, kao nositelj razlikovnih značenja među padežima.

Ta se tri gledišta izdvajaju samo kao osnovna, jer ni jedan od autora ne ostaje u okvirima samo jednoga od njih.

Zamjeničko-pridjevna sklonidba u književnom jeziku druge polovice 19. stoljeća

U ovom se radu polazi s gledišta sklonidbenog sustava koji je opisan u Mažuranićevoj i Veberovoj slovnici⁸, normativnim priručnicima druge polovice 19. stoljeća, a primjeri su iz tekstova koji odgovaraju sklonidbenom sustavu onovremenog hrvatskog književnog jezika, a napisani su u posljednjim desetljećima 19. stoljeća.

³ B. László, 1990., 136.

⁴ D. Brozović, 1976./77.

⁵ D. Brozović, 1980., 106.

⁶ D. Brozović, 1976./77., 7–8.

⁷ S. Babić..., 1991., 657.

⁸ Veber, 1876., Mažuranić, 1866.

Sve su to tekstovi predmaretičevske norme, ne samo vremenski, nego i pravopisno i morfološki pripadaju načelima zagrebačke filološke škole.

Pripadnost se teksta određenoj filološkoj školi posebno treba naglasiti zbog dvojnosti jezične stvarnosti krajem 19. stoljeća, a koja je nastala zaslugom hrvatskih vukovaca. Tako se moglo dogoditi da u istom broju kakvoga časopisa nalazimo jezično sasvim različite tekstove, jedne koji se oslanjaju na Veberovu normu, a druge pisane po uzoru na jezik Karadžićev.

Kako je jezik Karadžićev postao uzorom i Maretićeve gramatike, tako se tekstovi u kojima se prepoznaje Maretićeva norma, ne uzimaju za opis u ovom radu. Maretićeva gramatika propisuje alomorfizam u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi, a kao što primjećuje i D. Brozović, opis je alomorfizma u suvremenom hrvatskom jeziku sličan opisu u Maretića »valjda zato što se poklapa s individualnim izrazom Karadžićevim i još više Daničićevim i s jezičnom praksom u folklornoj književnosti«.⁹

Tekstovi koji su pisani po uzoru na normu zagrebačke filološke škole pokazuju znatna odstupanja u zamjeničko-pridjevnom sklonidbenom sustavu od istoga sklonidbenoga sustava u Maretića, a ta će se odstupanja prikazati u ovom radu.

Tekstovi iz kojih se uzimaju primjeri odreda su oni u kojima se prepoznaje stariji sklonidbeni sustav, a birani su tako da pokazuju upotrebu književnoga jezika u književnosti, znanosti i novinstvu.

Kako se u svim tekstovima prepoznaje imenički sklonidbeni sustav koji propisuje Veber, treba pretpostaviti da će i zamjeničko-pridjevni sustav odgovarati onomu iz Vebera:¹⁰

	Norma kraja 19. st., Veber	Suvremena norma
Jednina		
Genitiv	-ega, -oga	-ega, -eg, -oga, -og
Dativ	-emu, -omu	-emu, -em, -omu, -om, -ome
Lokativ	-em, -om	-emu, -em, -om, -ome, -omu
Instrumental	-im	-im, -ime
Množina		
Genitiv	-ih	-ih
Dativ	-im	-im, -ima
Lokativ	-ih	-im, -ima
Instrumental	-imi	-im, -ima

⁹ D. Brozović, 1980., 106.

¹⁰ Veber, 1876., 25–26.

U tablici se prikazuju genitiv, dativ, lokativ i instrumental jednine muškoga i srednjega roda, i dativ, lokativ i instrumental množine svih triju rodova. Usporedo se daje prikaz iz suvremene gramatike.

Valja upozoriti da se prikaz odnosi samo na one oblike zamjenica, pridjeva, rednih brojeva i broja jedan iz starije norme, a koji u suvremenom jeziku mogu biti alomorfni, mogu imati različite naveske.

Uz lokativ jednine treba pripomenuti da je upotreba naveska *-u* u zamjenica u suvremenom jeziku ograničena, a jednako je i s naveskom *-e*.

Usporedba dvaju sustava pokazuje da u starijoj hrvatskoj normi nema alomorfnih oblika izazvanih navescima. Alomorfi koji su u suvremenom jeziku izazvani navescima u starijem su jeziku morfemi, svaki sa svojim posebnim padežnim značenjem, pa tako i završno *-a*, *-u*, *-i*, ne možemo smatrati navescima (pokretnim ili dodatnim samoglasnicima) nego završnim samoglasnicima koji su dijelom morfema određenog padeža. Završni samoglasnik *-u* pripada samo dativu jednine, a završnoga samoglasnika ili naveska *-e* u starijem sustavu nema!

U starijem je sklonidbenom sustavu jednine veća razlikovnost nego u sustavu suvremenog jezika: u imeničkoj su sklonidbi sinkretizirani dativ i lokativ, ali se razlikovnost dativa i lokativa čuva u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi, a kako su oblici iz te sklonidbe češće atributi uz imenicu, tako se naglašava razlikovnost dativa i lokativa i u imenica.

Alomorfizam dativa i lokativa zamjeničko-pridjevne sklonidbe u suvremenom jeziku, a pogotovu naveska *-e*, djeluju tako da je ta razlikovnost smanjena.

Atributom se više ne može naglasiti razlika dativ/lokativ u imenica, a neatributnu zamjenicu, pridjev ili broj prepoznamo kao dativ/lokativ zavisno o različitim jezičnim činiteljima (prijedlog, glagolska rekcija...), ali ni jedan od njih nije nastavački morfem! Nastavački morfem u dativu/lokativu danas, čini se, ima smanjenu razlikovnost, pa ga različiti autori i različito upotrebljavaju, ritmotvorno ili zvukovno.

U ovom se radu želi provjeriti da li je tomu tako i u tekstovima krajem 19. stoljeća, pa se zbog toga rad temelji na opisu dativa i lokativa, a kako se govori i o navesku *-e*, u opis će se uključiti i instrumental.

Dativ i lokativ

Kako je već naprijed rečeno, dativ i lokativ u imenica imaju iste nastavke. Sinkretizam nastavaka nije onemogućio razlikovanje tih dvaju padeža; lokativ je uvijek prijedložni padežni izraz, a prijedlozi s lokativom nikada nisu isti oni koji su s dativom.

Suvremena norma prijedlog *prema* svrstava i uz dativ i uz lokativ, pa bi to danas bio jedini prijedlog koji je zajednički, i koji otežava razlikovnost.¹¹ Starija je norma izričita kada je u pitanju prijedlog *prema* (*prama*), svrstava ga samo uz dativ.¹² I u starijim je tekstovima *prema* (*prama*) uvijek s dativom. To je moguće zasigurno utvrditi prema dativu množine koji ima nastavke *-om*, *-em*, *-am*, *-im*, a oni su različiti od nastavka u lokativu i instrumentalu množine.

- 1) *Prema tim promjenam, prava se listina razlikuje od krive...* (Rački, 129)
- 2) *da su Nemci vrlo osjetljivi prama nenjemačkim glumcem...* (Šenoa, 891)
- 3) *Prema tim paleontološkim podatkom uvrstio sam...* (Pilar, 152)

Dativ je množine u svim navedenim primjerima, a njegovo je prepoznavanje omogućeno samim nastavkom, pa se za odredbu prijedložnog padežnog izraza koji sadrži *prema* ne mora posegnuti za naglaskom (kao što to čini Maretić pozivajući se na isti postupak u Daničićevim *Oblicima srpskoga jezika*¹³), ili za padežnim značenjem kako to čine neki gramatičari¹⁴.

S navedenim u skladu, u ovom se radu svaki prijedložni padežni izraz koji sadrži *prema* smatra dativom, a ne lokativom.

Osim razlike koja je izazvana tim što je lokativ uvijek prijedložni padežni izraz, dativ i lokativ je jednine u imenica moguće razlikovati, neizravno, uvijek kada su s atributom, a atribut je sročan i jedan je od oblika iz zamjeničko-pridjevne sklonidbe.

U tekstovima A. Šenoa, A. Kovačića, I. Kršnjavoga, F. Račkoga, F. Kuhača, P. Matkovića, Gj. Pilara, E. Kumičića i I. Milčetića takva je razlikovnost moguća, dativ ima završni samoglasnik *-u*, prema tomu, dativ je iskazan morfemima *-omu*, *-emu*, a lokativ *-om*, *-em*.¹⁵ (Pod istim se brojem navode po dva primjera, prvi je dativ, a drugi je lokativ.)

- 4) *... iz boja raje proti svomu petstogodišnjemu tlačitelju* (Milčetić, 398)
... nego dapače i u stranom svijetu (Milčetić, 396)
- 5) *... a drvorezom u »Danici« poznata svemu našem svijetu ...* (Kršnjavi, 29)

¹¹ Babić..., 1991., 729; Babić–Težak, 1992., prijedlog *prema* navodi samo uz lokativ!

¹² Vidi Mažuranić, 1866., 136.

¹³ Gj. Daničić, *Oblici srpskoga jezika*, München, 1983. (pretisak).

¹⁴ M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik*, I., Beograd, 1988.

¹⁵ Postoje iznimna i pojedinačna odstupanja o kojima se posebno govori.

- ... *nego po onom rješenom aktu ...* (Kršnjavi, 8)
- 6) ... *naš je seljak umjetnik nespretnomu seljaku njemačkomu ...*
(Kršnjavi, 8)
... *da sam na preznamenitom historičkom tlu* (Kršnjavi, 95)
- 7) *Takovih svjedočanstava treba Slovcjenom manje nego li ikojemu narodu ...* (Kuhač, 6)
... *lakše mogao naći u našem još mladom narodu* (Kuhač, 26)
- 8) ... *položen čvrst temelj svakomu budućemu iztraživanju ...* (Matković, 236)
... *sastavljene po jednom obrazcu* (Matković, 237)
- 9) ... *podmiće se hrvatskomu biskupu i dvorskomu kancelaru ...* (Rački, 141)
... *sada u zadarskom arhivu zemaljskom pohranjene* (Rački, 141)
- 10) ... *mošli ovomu erratičnomu pojavu doprinieti ...* (Pilar, 157)
... *da su gorski plazuri snašali stienje na svom ledenom hrbtu* (Pilar, 156)
- 11) *Ali sve to štovanje prema Vašem rodoljubivomu pregnuću nemože me skloniti ...* (Šenoa, 718)
... *bila je odlučila gostovati i na kojem njemačkom kazalištu* (Šenoa, 691)
- 12) ... *nemogah dota nadiviti tomu vanrednomu daru* (Kovačić, 726)
... *da in u najfinijem jugoslavjanskom poklonu »ljubi ruke«* (Kovačić, 733)
- 13) ... *poznate vašemu carskomu veličanstvu* (Kumičić, 579)
... *da je pravi majstor na onom polju* (Kumičić, 578)

Osim toga, ako su oblici iz zamjeničko-pridjevne sklonidbe u rečenici samostalni, u neatributnoj ulozi, razlikovanje je dativa i lokativa osigurano, ne samo prijedlogom, nego i završnim -u u dativu, a koje izostaje u lokativu:

- 14) *Oh, kako ta rieč svakomu prijia!* (Kovačić, 730)
... *na kom su se mudraci najvolili desiti i predavati* (Kovačić, 724)
- 15) *K tom u nemam kada puštat se ...* (Šenoa, 717)
Pri tom spomenuste ... (Šenoa, 712)
- 16) ... *seljak genij prama njemačkomu* (Kršnjavi, 77)
Začesmo razgovarati o svem i svačem (Kršnjavi, 98)
- 17) ... *a ovomu se onda poklone ...* (Rački, 134)
O tom događaju sačuvale su se izprave (Rački, 134)
- 18) *Prema jednom u predstavljao si je Konstantin ...* (Matković, 228)
... *a negdje su na obojem.* (Matković, 233)
- 19) ... *leđčasta stienja nalična onomu, što se ...* (Pilar, 155)

- ... u prvom slučaju, a u drugom po prisutnosti organskih ostanaka (Pilar, 152)
- 20) ... i zapt kojemu je Rus vikao. (Kuhač, 25)
Pri čem jagodice prsta ... vire preko ... (Kuhač, 8)
- 21) ... te da nisam jednom rieči prigovorio tomu ... ili čemu drugomu (Kumičić, 569)
... proti g. dru. Franku o kojem mi je prije pisao (Kumičić, 582)
- 22) ... jer k tomu treba mnogo preduvjeta (Milčetić, 397)
... te bi po tom imao biti (Milčetić, 396)

Primjeri pokazuju da svi oblici iz zamjeničko-pridjevne sklonidbe imaju završno -u u dativu – zamjenice, pridjevi, brojevi; a to se završno -u ne izostavlja, pa ni kada je više dativa jedan do drugoga. Lokativ je isti onakav kakvim ga Veber propisuje – bez završnoga samoglasnika, bez obzira na to koliko je lokativa jedan do drugoga u rečenici.

Zanimljivo je pripomenuti da završno -a u genitivu jednine i u starijim tekstovima, kao i u suvremenim, ima narav naveska, češće se izostavlja: u opisivanim je tekstovima podjednako zastupljeno i -oga i -og, zavisno o osobnom jezičnom izrazu pojedinoga pisca:

- 23) *Ne treba posebnog častnog suda* (Kumičić, 590)
24) ... *za to ne treba častnoga suda* (Kumičić, 590)
25) ... *iz našeg novijeg literarnog života* (Šenoa, 702)
26) ... *i pogrdio je dakle moga pokojnoga oca* (Šenoa, 703)

Završno je -a i moglo dobiti narav naveska, -oga ili -og, -ega ili -eg: uvijek je genitiv. Upotrijebiti -omu ili -om znači upotrijebiti dativ ili lokativ!

Dosljednost je u upotrebi završnoga samoglasnika u dativu tolika, da su odstupanja iznimna i pojedinačna, pa ne mogu biti smatrana odlučujućima, nego su zanemariva. U navedenoj skupini pisaca, u nekoliko će primjera odstupiti svi osim Šenoa! (Primjeri koji se navode predstavljaju sva odstupanja!)

Odstupanja u dativu

Kuhač:

- 27) *Ma ako je već i dugo tome e, da sam slušao* (22)
28) *Prema dolnjem kraju razširuje se ciev* (29)
29) ... *pošao k bosanskom mjestu Oblaj* (4)

Rački:

- 30) ... *ukloniti svaki zametak novom sukobu* (227)

Matković:

- 31) ... *nepromienjenim pravcem k svojem zadatku ide* (227)

Pilar:

32) ... *morao je nalikovati više onom kako je stienje ...* (156)

Kršnjavi:

33) ... *tvom idiličnom miru, slatkom snu ... tebi imam zahvaliti* (5)

34) ... *koju našem narodu želimo* (57)

Kumičić:

35) *E. Zola mirno se smieši bučnom ratu* (798)

36) *Svatko se može diviti njegovom neizmjernom daru* (798)

37) *I danas im se čudim, kao i onom strpljivom suvremeniku* (797)

38) ... *nu uzprkos tome, ja bih savjetovao* (797)

Milčetić:

39) *To je uvod k novom životu* (388)

40) ... *odgovara podpuno i političnom stanju* (388)

Uz te primjere treba pripomenuti:

a) odstupanje je takvo da dativ gubi završni samoglasnik kada je u atributnoj ulozi ili samostalan, ali ne dobiva navezak *-e*. (*-e* bi se moglo pretpostaviti, s gledišta suvremenoga jezika, u 29., 30., 32., 33., 35.–37., 39. i 40. primjeru, ali ne u 28., 31. i 34. primjeru)

b) dativ ima navezak *-e*, u neatributnoj je ulozi, i *tome* ima upućivačko značenje, a u istom se značenju u tekstu istih pisaca, Kuhača i Kumičića, potvrđuju oblici *tomu*:

... *a mi se tomu možemo samo veseliti.* (Kuhač, 41)

... *da su se Dubrovčani i tomu čudili.* (Kumičić, 843)

Odstupanja u lokativu

Odstupanja su u lokativu takva da se samo iznimno i pojedinačno lokativu dodaje *-u*, a samo se određenom obliku u lokativu dodaje *-e*.

41) ... *o tome dakle dvojbe ne ima* (35)

Kuhačev je primjer iste vrste kao i primjer odstupanja u dativu: *o tome* je u neatributnoj ulozi i ima upućivačko značenje; u istom se značenju potvrđuju lokativi na *-om*: *Po tom bi se reklo da Slavjani nemaju glazbotvora ...* (18), ... *izvijestilo bi nas o tom dovoljno* (17).

Matković:

42) ... *akademija izdala »Ogled«, štampan kao rukopis, da i akademija sama i občinstvo uzmognu u njem viditi »kako se izgradjuje rječnik, i po tome, da bi se moglo za vremena odlučiti, ako bi se što za potrebno našlo da bi se o tom poslu i kritika mogla čuti i sud se njezin za vremena upotrebiti ...* (237)

I u Matkovićevu je tekstu *po tome* u upućivačkom značenju, a kako je taj primjer i jedino odstupanje, potvrđuje se i *po tom* tom u istom značenju: *Po tom predstavljao si je Konstantin stari »Boiohaemium« postojbinom bijelih Hrvata ...* (228)

Kumičić:

43) *dr. Tresić piše o svemu i svačemu* (569)

(Ista je sintagma potvrđena četiri puta u tekstovima, uvijek u istom obliku.)

44) *... s najvećim prezirom govorio o njemu* (582)

(Oblik je *o njemu* češći nego onovremeni, normom propisan, oblik *o njem.*)

45) *Kleveta nije u tome, što se kaže ...* (590)

46) *... dr. Tresić piše o tome* (567)

(Prijedložni se padežni izraz *o tome* potvrđuje tri puta, ali je izraz *o tom* češći i običniji: *o tom će suditi javnost ...* (575).)

47) *Ne radi se o tome* (569)

(Ista je rečenica, *ne radi se o tome*, potvrđena u tekstovima osam puta.)

I Kumičić, kao i Kuhač i Matković, odstupa na isti način, dodajući navezak *-e* obliku *tom*, i u istim, upućivačkim značenjima zamjenice. Iako su u Kumičića odstupanja najmnogobrojnija, ipak postoje dvojni oblici: *o tome/o tom*, ali kada je lokativ u atributnoj ulozi, tada nikada nema navezak: *... baš u tom grmu leži zec* (569), *jesi li kada pisao o tom savezu* (589). Kumičić samo određenim oblicima u lokativu dodaje navezak *-u* (*njemu*), ali i tada su to lokativi koji su u rečenici neatributni. Treba pripomenuti i da je upotreba naveska *-e* vezana uvijek uz isti oblik, *tome*.

Kovačić:

Kovačićeva su odstupanja samo u tekstu Iz Bombaja, i to u onim dijelovima teksta pisanim u stihovima, a odstupanja su i u dativu i u lokativu. Odstupanje je takvo da dativ gubi završni samoglasnik, a lokativu se dodaje navezak *-u*, *-e*.

48) *Ja pako najviše vjerujem svomu proročkom snu, štono me noćas shrva / i obuze* (757)

49) *O prvomu sinu vele, da priliči crnom pužu, / dječurlija kad u glavu zabode mu bijelu ružu.* (754)

50) *Uhar je ovo rodu Hrvatskom / ubili ste ga svojimi dari / A da u kolu slavjansko-bratskom ...* (768)

Upotreba je naveska *-e*, i u dativu i u lokativu, u Kovačića vezana samo uz ironični ispis stihova po ugledu na narodnu pjesmu, a kojima se ismijavaju pristaše Karadžičeve:

51) *»Čuj de, Joško, čuj de! / Vražja bura bjesni, / Popadija tebe / sve tresni, pa tresni / Po postume zraku / Sve kuhača sieca / ... U mome hataru / Sve tako bjesni / ... Al i tome jadu / Priviknut će koža / ...* (774)

Upotreba se naveska *-e* razlikuje od one već opisane, jer navesak dobivaju oblici koji su atributi, a upotreba nije ograničena samo na oblik *tome*!

Kako u proznim dijelovima istoga teksta nema odstupanja, navedeni se primjeri mogu tumačiti samo potrebama stiha i određenog stilskog postupka.

Kovačićevi primjeri izravno potvrđuju misao staroga našega gramatičara, V. Babukića, koji odstupanja u dativu i lokativu opisuje utjecajem narodnoga govora i narodnih pjesama. Treba pripomenuti da V. Babukić navesak *-e* opisuje samo u lokativu, i to kao izuzetno rijedak!

Instrumental

U instrumentalu jednine Veber propisuje *-im* u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi za oblike muškoga i srednjega roda. U suvremenom se jeziku tomu *-im* pridodaje i navesak *-e*, pa su dva alomorfa: *-im/-ime* i alomorfni oblici u suvremenoj gramatici: *njim/njime*, *mnom/mnome*, *kim/kime*, *čim/čime* (*kojekim/kojekime* i sl.), *tim/time*, *svim/svime*. Tom se alomorfizmu može pribrojiti i oblik ženskoga roda lične zamjenice: *njom/njome*.

U opisanim tekstovima instrumental je bliži Veberovu propisu nego stanju u suvremenom jeziku; navesak će *-e* upotrijebiti samo dva autora od devet opisanih, i to u samo nakoliko primjera, a navesak *-e* ima samo oblik *time*, i to kada je u upućivačkom značenju:

Kumičić:

- 52) *Uvjeren sam da ne će time pobiti Šegvićeve dokaze* (572), *Uvjeren sam da ne će time što grdi i psuje ...* (579), *Dr. Tresić ju je prekinuo, a time izkrivio smisao ...* (581), *... pokloniti ... tragediju »Katarinu Zrinsku«, da time ne bi njegov književni rad ...* (583), *... iztrgnuo je jednu izreku, a time je krivo prikazao sadržaj Petrova pisma, time je izkrivio smisao ...* (587), *... a pod time nezdravi, zasukani i krivi nazori ...* (294)

Uz opisane primjere česti su i primjeri bez naveska, a u istom, upućivačkom značenju, a ako je instrumental atribut, tada nema navesak:

- 53) *... i što je s tim savezom ikada gdje pisao.* (589), *Evo, kako je bilo s tim mojim čitanjem Tresićeve tragedije ...* (576)

Milčetić:

- 54) *Kako je s time u nas?* (390), *... a s time mnogo mu sile pjesničke nedostaje ...* (399)

I za upotrebu u Milčetića vrijedi isto što i u Kumičića: navesak je samo kada je *time* u upućivačkom značenju, primjeri su dvojni, a u atributnoj ulozi tim nema navesak:

- 55) *Tim jezik postaje prešaren, maglovit. (417), ... da su s tim skopčani veliki troškovi ... (390), ... dočim su Hrvati tim jezikom pisali, kad su se Srbi gušili u staro-bugarsko-rusko-srbskom jargonu! (400)*

Opis je upotrebe dativa, lokativa i instrumentala jednine u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi u hrvatskom jeziku krajem 19. stoljeća pokazao da je ta upotreba bliža Veberovoj normi nego normi suvremenoga jezika¹⁶:

1) U dativu je *-omu, -emu*. – Završno se *-u* ne može smatrati naveskom jer su primjeri dativa bez završnoga *-u* pojedinačni i iznimni, a dativ će ostati bez *-u* samo ako je u atributnoj ulozi. – Navezak se *-e* potvrđuje samo u dva primjera, i oba su oblično i značenjski ista: u dativu pokazne zamjenice to kada je u upućivačkom značenju. Potvrđuju se i dvojni primjeri, u kojima je završno *-u*.

2) U lokativu je *-om, -em*. – Pokazna zamjenica *to* ima navezak *-e* (ali ne u svim tekstovima), i to kada je u upućivačkom značenju; potvrđuju se i dvojni primjeri. – Samo u tekstu jednoga autora nekoliko lokativa ima navezak *-u (njemu)* i to su neatributni lokativi.

3) U instrumentalu je *-im*. – Pokazna zamjenica *to* ima navezak *-e*, ali samo u tekstovima dvaju autora; u upućivačkom je značenju, potvrđuju se dvojni primjeri.

4) Upotreba je naveska *-e* ograničena na pokaznu zamjenicu *to* kada je u upućivačkom značenju, kao činitelj je sustava navezak *-e* sporedan u svim trima opisivanim padežima.

Odnos se dužih i kraćih nastavaka u suvremenom jeziku opisuje i ovako: »Kraći nastavci su novijega postanja, prihvaćeni u govornu praksu pod utjecajem kraćih dativnih nastavaka, koji su se u D¹ pojavili po analogiji s lokativnim, iskonski kraćim nastavkom (*-om, -em*).«¹⁷

Ista se ta misao ne može potvrditi za stanje u jeziku krajem 19. stoljeća. Kako primjeri 25. i 26. pokazuju, primjeri iz Šenoe, odstupanja su u genitivu¹⁸ i u onim tekstovima u kojima nema niti jednog odstupanja u dativu. Osim toga, svi su autori dosljedniji u upotrebi dativa, nego u upotrebi genitiva. To je i razumljivo, ne zbog toga što norma propisuje završno *-u* u dativu (norma propisuje i završno *-a* u genitivu!), nego zbog toga što u sklonidbenom sustavu genitivni morfem *-oga* nije u opreci s kojim drugim morfemom koji nema završni samoglasnik *-a*. Ne postoji opreka *-oga/-og* u smislu opreke genitiv/koji drugi padež! Tako gledano, završni samoglasnik *-a* može imati narav naveska i upotreba mu može biti slobodna, ne samo s gledišta stila pojedinog autora, nego i s gledišta razlikovnosti sklonidbenog

¹⁶ Vidi Babić..., 1991.

¹⁷ Babić... 1991, 620.

¹⁸ Misli se na odstupanja u odnosu na Veberovu normu.

sustava. *Moga oca, mojega oca* ili *mog oca, mojeg oca* uvijek prepoznajemo kao genitiv, i u starijem jeziku i u suvremenom. Nema dvojbe oko prepoznavanja padeža!

U dativu je drugo nego u genitivu. Kako su primjeri pokazali, dosljednost je u upotrebi dativnog morfema velika. Morfem je *-omu* u opreci s morfemom *-om*, a opreka je *-omu/-om* opreka dativ/lokativ.

Da bi se moglo zaključivati o tom odnosu, treba ga sagledati s gledišta starijeg sklonidbenog sustava i onovremene upotrebe. Razlika se dativ/lokativ u sklonidbi jednine imenica u hrvatskom jeziku rano gubi.¹⁹ Izjednačenjem nastavačkih morfema oni sami prestaju biti dostatnim razlikovnim činiteljima u međusobnom razlikovanju dativa i lokativa. Razlikovnim činiteljem postaje sveza ograničenoga i stalnoga broj prijedloga s lokativom, koja ga čini prijedložnim padežnim izrazom. Prema tomu, opreka je dativ/lokativ opreka padež / prijedložni padežni izraz. Svi ostali padeži,²⁰ pa tako i dativ, mogu ali ne moraju biti prijedložni padežni izrazi, njihova sveza s prijedlogom nije obvezna kao što je to u lokativu. Dativ u imenica prepoznajemo nastavačkim morfemom *-om*, a lokativ svezom prijedloga *u, na, o, po, pri* + *-om*. U zamjeničko-pridjevnoj je sklonidbi prepoznavanje dativa i lokativa moguće i samim nastavačkim morfemom.²¹ Ono što je za lokativ u jednini u imenica razlikovni činitelj prema dativu: suodnos prijedloga i nastavačkog morfema, u pridjevno-zamjeničkoj je sklonidbi samo jedan od razlikovnih činitelja. Razlikovanje je dativa i lokativa moguće i bez pomnoga obziranja na prijedloge. *Mojemu, dobromu, jednomu, prvomu ocu* prepoznajemo kao dativ koji je u opreci s *mojem, dobrom, jednom, prvom ocu*, u opreci s lokativom, a bez obzira na to što uz lokativ, u navedenom primjeru, nije prijedlog. Lokativ se u tekstovima nikada ne potvrđuje bez prijedloga, ali se primjerima želi pokazati da je moguće razlikovati dativ i lokativ odgovarajućim nastavačkim morfemima zamjeničko-pridjevne sklonidbe i to ne samo u zamjenica, pridjeva i brojeva, nego je moguće i putem tih oblika, neizravno, ako su atributi, lakše razlučiti dativ od lokativa u imenica, a ne obzirući se pri tom na prijedloge.

Kada su oblici zamjeničko-pridjevne sklonidbe samostalni u rečenici, neatributni, primjeri pokazuju da su odstupanja u dativu neznatna, u lokativu ipak znatnija, ali takva da lokativ ima navezak *-e*. Bez obzira što je taj navezak vezan uz oblik *tome* u upućivačkom značenju, pojava naveska *-e* (a ne naveska *-u*) upućuje na zaključak da je završno *-u* u dativu nositelj razlikovnosti, a ne odsutnost

¹⁹ Smatra se da se dativ i lokativ izjednačuju od 15. stoljeća, vidi B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice I: Glasovi i oblici u poviestnom razvoju*, Zagreb, 1944.

²⁰ Uz izuzetak nominativa i vokativa.

²¹ Odnosi se na muški i srednji rod i određene pridjeve.

završnoga samoglasnika u lokativu. Zbog toga lokativ i može dobiti navezak, sve dok taj navezak nije *-u*, razlikovnost je dativ/lokativ sačuvana. A primjeri to potvrđuju: prijedložni je upućivački izraz *prema tomu* tomu jednako čest kao i *po tom / po tome!*

Dativ je obilježen završnim samoglasnikom *-u*, njim se dijeli od lokativa bez obzira na narav lokativa kao obvezne sveze s prijedlogom. Da je tomu tako, pokazuje i primjer:

- 56) »Šteta, da crkva nije u Osieku«. Nisam toga žalio, ni želio, volio bih reći »treba i u Osieku, da bude krasna crkva«. Spomenici, kakav je tom crkvom dignut u Djakovu, nisu ures samo kojem u gradu, već su ures čitavoj zemlji, pa jesbilja svejedno, u kojem su, i kakovomu gradu. (Kršnjavi, 91)

U tom je primjeru oprekom morfema *-om* (*kojem*) / *-omu* (*kakovomu*) omogućeno razlikovanje mjesta i namjene, lokativa i dativa:

u kojem su [gradu ures], *i kakovomu* [su] gradu [ures]

bez završnoga *-u* u *kakovomu*, rečenica mijenja značenje:

u kojem su [gradu ures], *i kakvom* [su] gradu [ures]

Promjenom dativa u lokativ (*kakovomu* → *kakovom*) i dativno se značenje namjene pretvara u lokativno značenje mjesta!

Navedenu je rečenicu moguće opisati na temelju razlike dativ/lokativ samo ako je razlikovnost dativa i lokativa u cijelom tekstu uvijek iskazana jednako, završnim samoglasnikom u dativu i lokativom bez završnog samoglasnika. Dakle, ako nema navezaka i alomorfizma u tim padežima, a u tekstu je I. Kršnjavoga uvijek je tako.

Polazeći s gledišta suvremenoga jezika, primjer se opisuje drukčije, jer u suvremenom jeziku *-omu/-om* imaju smanjenu razlikovnost. Moglo bi se smatrati da je sintagma *kakovomu gradu* lokativna s mjesnim značenjem, a odsutnost se prijedloga, a prisutnost naveska, može pripisati stilskom postupku kojim se izbjegava ponavljanje istoga.

U suvremenom jeziku upotreba različitih alomorfa u dativu i lokativu možda i daje osobnost i osebnost stilu pojedinoga pisca, ima ritmotvornu i zvukovnu ulogu, ali svakako potire razlikovnost i nijansiranost značenja, a koja je dosljednom razlikovnošću dativa i lokativa postignuta u primjeru 56.

Opisani je odnos dativ/lokativ u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi jednine posve u skladu s istim odnosom u množini: ondje su međusobno različiti nastavnički morfemi ne samo u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi, nego i u imeničkoj.

Maretićeva norma donosi drukčiji sklonidbeni sustav u kojem nema visoke razlikovnosti u množini; sustav u kojem su dativ i lokativ (i instrumental) sinkretizirani, a razlikovnost im je omogućena samo tim što je lokativ obvezna sveza s

prijedlogom, a dativ to nije. Maretić isto tako dopušta i alomorfizam u dativu i lokativu zamjenica, pridjeva i brojeva u jednini, pa i sinkretizam dativa i lokativa kada je riječ o alomorfu *-ome*.

A navezak je *-e*, kako su primjeri iz 19. stoljeća pokazali, u tekstovima većine autora — nepotvrđen, a normom nije ni propisan, čak ni u instrumentalu. Oni malobrojni autori koji upotrebljavaju navezak *-e*, upotrebljavaju ga vezana samo uz upućivač *tome*, *time*, prema tomu, upotreba mu je ograničena. (Suvremeni jezikoznanstveni pristupi upućivače izdvajaju kao zasebnu obličnu vrstu — konektore.)

Opisi alomorfizma u suvremenom jeziku nisu usmjereni tako da se odnos dativ/lokativ prikazuje kao razlikovan odnos (osim radova D. Brozovića), nego se istim kriterijima prilazi opisu svih padežnih oblika koji su alomorfni, dakle i genitivu i instrumentalu jednako kao i dativu i lokativu.

Osim toga, normativna je preporuka o upotrebi *-omu* u dativu samo savjetodavna i ne daje se uz sve oblike zamjeničko-pridjevne sklonidbe, nego samo uz pridjevne zamjenice. Uz oblike se upitno odnosnih i neodređenih imeničkih zamjenica dopušta sinkretizam dativa i lokativa koji je uzrokovan naveskom *-e*, a uz pridjeve izostaje preporuka!²² Drugim riječima: nema čvrste norme jer nema ni dosljednosti u normativnom pristupu. To ne znači da normativnom silom treba mijenjati upotrebu različitih alomorfa (alomorfizam je stvarno jezično stanje, a sada ima već i normom određenu stoljetnu povijest), niti da se pri normiranju treba pozivati na autore i upotrebu iz prošloga stoljeća.

Treba uzeti u obzir činjenicu da težnja za razlikovnošću dativa i lokativa (a koja nije iskazana samo upotrebom završnoga samoglasnika *-u* u dativu jednine, nego i u imeničkoj i zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi množine) u starijoj hrvatskoj normi i upotrebi, iz suvremenog hrvatskoga jezika nikada u stvari nije ni nestala, nego je samo potisnuta, smanjena. Usprkos tomu što su dativ i lokativ jednine u imenica sinkretizirani od 15. stoljeća, razlikovnost se tih dvaju padeža čuva u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi u književnom jeziku sve do pojave Maretićeve gramatike.²³ I nakon Maretića, koji u normu uvodi ne samo alomorfizam izazvan različitom raspodjelom naveska *-u*, nego uvodi i navezak *-e* koji još više učvršćuje alomorfizam, različenost se dativ/lokativ čuva, ali samo kao mogućnost iskazana alomorfima. Da li ćemo u alomorfizmu dativa i lokativa vidjeti prijelazno stanje k novomu (od različenosti do izjednačenosti), ili odnos potisnute norme književnog jezika i agresivna razgovornoga jezika, zavisit će o tom kako ćemo sagledati narav i povijest hrvatskoga književnoga jezika. U tom je kontekstu neobič-

²² Vidi Babić..., 1991.

²³ A Maretić, kako je poznato, ne normira na osnovi književnoga jezika.

no važno postaviti se na odgovarajući način prema Maretićevim normativnim preporukama i Maretićevu jezikoslovnomu i jezičnomu usmjerenju!

Literatura

- Stjepan Babić ...: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1991.
- Stjepan Babić, Stjepko Težak: *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1992.
- Ivan Brabec: *Sto jezičnih savjeta* Zagreb, 1982. (o pokretnim samoglasnicima)
- Dalibor Brozović: O suvremenoj morfološkoj normi jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne štokavštine uopće, *Jezik*, god. 24., br. 1.–5., Zagreb 1976./77.
- Dalibor Brozović: O navescima u dativu i lokativu, *Jezik*, god. 27., br. 4., Zagreb 1980.
- Bulcsú László: Broj u jeziku, *Sol*, god. 5., br. 1.–2, Zagreb 1990.
- Antun Mažuranić: *Slovnica Hèrvatska*, Zagreb, 1866.
- Branka Tafra: *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb, 1993.
- Stjepko Težak: Pridjevsko-zamjenički alomorfi, *Jezik*, god. 32., br. 2., Zagreb, 1984.
- Adolfo Veber: *Slovnica hrvatska*, Zagreb, 1876.

Izvori

- F. Š. Kuhač: Prilog za poviest glasbe južnoslovljanske, *Rad JAZU*, knjiga XLV., Zagreb, 1878.
- F. Rački: Podmetnute, sumnjive i preradjene listine do XII vieka, *Rad JAZU*, knjiga XLV., Zagreb, 1878.
- Gj. Pilar: Prilozi poznavanju geoloških odnošaja zemlje, *Rad JAZU*, knjiga XLV., Zagreb, 1878.
- P. Matković: Izvještaj (Svečana sjednica jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti), *Rad JAZU*, knjiga XLV., Zagreb, 1878.
- Polemički članci Eugenija Kumičića objelodanjeni 1990. u *Hrvatskom pravu*: Otvoreno pismo gospodinu dru. Anti Tresiću Pavičiću, Izpravak, Odgovor na Tresićev »Izpravak«, Očitovanje, Javna zahvala.
- Članci Augusta Šenoe objelodanjeni u *Viencu*: Ivka Kraljeva, 1876., Narodno kazalište, 1878., Još nekoliko rieči o »Divljanci« Ivke Kraljeve, 1880., Veleučrenomu g. dru. I. M. Šporu na Rieci, 1880., Pamflet na Ilirce, 1880.
- Isidor Kršnjavi: *Listovi iz Slavonije*, Zagreb, 1882.
- Ante Kovačić: Zagrebački kritičari, *Primorac*, 1878., Literarni gavani, *Sloboda*, 1880., Iz Bombaja, *Sloboda*, 1880., Šenoja – recezent, *Sloboda*, 1880., »Viencu« br. 24 odnosno g. A. Šenoi, *Sloboda*, 1880.
- Ivan Milčetić: Pogled na hrvatsku književnost god. 1876., *Obzor*, 1877.

Pronominal-adjectival declension of the singular
in the Croatian standard language
at the end of the 19th century

Summary

This paper describes the pronominally-adjectival declension in norm and use in standard Croatian language at the end of the 19th century, and the results of the description are compared with the norm and the use in modern language.